

Fra Gudstjenesteboken 2011

Hellig handling, hellig tid, hellig rom

En innføring i gudstjenesteforståelse - utarbeidet av Kirkerådets sekretariat

INNHold:

Hellig handling

Hver søndag er en påskedag
Liv fra kilder utenfor oss selv
Det synlige og usynlige *vi*
Lyset fra den andre siden
Mellom "vi" og "jeg"
Samling i alles sted
Lovsangen – livets innerste mening
Gudstjenestelivet - mellom tradisjon og fornyelse
Luthersk gudstjenesteforståelse
Når evangeliet slår rot
Gudstjeneste og overlevering av troen
Gudstjenesten som kulturbærer

Hellig tid

Kirkeårets utgangspunkt
Påskan og pinsen
Julen og åpenbaringstiden
Treenighetstiden
Å leve i kirkeåret
Liturgiske farger

Hellig rom

Fra tempel og synagoge til kirke
Bønneretning mot øst (*ad orientem*)
Bønneretning mot folket (*versus populum*)
To hovedformer for kirkebygg
Kirkerommets inventar
Utforming av gudstjenesten i ulike kirkerom

hellig handling

Hver søndag er en påskedag

Når kristne over hele verden samles til gudstjeneste på *søndagen*, følger vi en tradisjon som går like tilbake til kirkens eldste tid. Det var Jesu oppstandelse på *den første dagen i uken* som gjorde at en ny dag for gudstjenestefeiring vokste fram. Søndagen ble de kristnes gudstjenestedag (Apg 20,7). På denne dagen kom de sammen og feiret Jesu seierrike død og oppstandelse, en tradisjon som har holdt seg ubrutt gjennom 2000 år. Dette samsvarte også godt med søndag forstått som «den første skapelsesdagen», ettersom Kristi oppstandelse innebærer en nyskapelse.

Søndagens gudstjeneste er en ukentlig påskedagsbegivenhet på grunnlag av Kristi forsoning. Her er pulsslaget i menighetenes liv å finne, hos oss og over hele verden: Hver søndag er en påskedag.

Liv fra kilder utenfor oss selv

I gudstjenesten møter Gud oss som den nærværende og handlende. Menigheten lever av at Gud handler gjennom nådemidlene, Ordet og sakramentene. Når evangeliet leses og brødet brytes, trekkes vi inn i det som skjer, og blir samtidige med det. Her gjelder det som kalles Guds *evige nå*, og ikke de begrensninger som tid og sted ellers setter for vårt liv.

Derfor har gudstjenesten alltid hatt preg av forventning, enten det er i glede eller i sorg vi samles for Guds ansikt. Vi får be, slik det står i en av våre salmer: «Kom til oss Gud, og gi oss liv fra kilder utenfor oss selv» (Svein Ellingsen). Vi gjør det fordi vi deler et håp og en erfaring med de første kristne: «... verken død eller liv (...) skal kunne skille oss fra Guds kjærlighet i Kristus Jesus, vår Herre» (Rom 8,38–39). Fra framtiden kommer den korsfestede og oppstandne inn i våre liv med Gudsrikets krefter. Død og grav er ikke lenger det siste, men oppstandelse og evig liv. Vi eier håpet om at det sukk av lengsel som går gjennom alt det skapte, skal få sin oppfyllelse i frihet og fullkommenhet (Rom 8,21).

Det synlige og det usynlige *vi*

Søndag etter søndag tar et gudstjenestefeirende *vi* synlig skikkelse i den lokale menigheten. Men det synlige *vi* er større enn som så. Det favner alle som feirer gudstjeneste i vår egen kirke og i søsterkirker i vårt eget land. Dette vide fellesskapet inngår i et verdensomspennende *vi*, hvor millioner på millioner av mennesker samles til kristen gudstjeneste over hele jorden.

Men det finnes et usynlig *vi* som er ufattelig mye større. Og om det er usynlig og ikke lar seg telle, er det ikke mindre virkelig av den grunn: Der hører alle de til som har gått foran og nå er hjemme hos Gud. Denne virkeligheten blir vi minnet om hver gang ordene lyder i hjertet av liturgien: «Ved ham lovsynger englene din herlighet, og din menighet i himmelen og på jorden priser ditt navn med samstemmig jubel.» Når menigheten lokalt samles til gudstjeneste og tilber den Gud som holder himmel og jord i sine hender, er hele dette *vi* til stede i Guds evige nå.

Lyset fra den andre siden

Lovsangen fra Guds menighet i himmelen og på jorden minner oss om at gudstjenesten henter sitt lys ikke bare fra livet her og nå, men også fra det livet som er skjult med Kristus i Gud (Kol 3,1 f.). Mot alle tanker som gjør livet smått, reiser gudstjenesten en flammende protest: Livet er mer, mennesket er mer, skapt ikke bare for tiden, men for evigheten. Livet er hellig fordi Gud vil livet.

Lyset fra den andre siden minner oss om det målet Gud har satt for vårt liv, men også mer enn det: Underveis mot Guds evige rike kalles vi til et liv i jordvendt fromhet, i kamp for våre truede medmennesker og vår truede jord. Gudstjenesten innebærer derfor en veksling og bevegelse: fra Gud til mennesker – og fra mennesker til Gud. Og den fortsetter med en annen bevegelse: fra livet for Guds ansikt til livet i Guds verden – i etterfølgelse og tjeneste. Derfor blir det kirkens kall å leve som en forsoningsbevegelse i verden og kalle mennesket til forsoning med alt som lever: Ved Kristus ville Gud «forsone alt med seg selv, det som er på jorden, og det som er i himmelen, da han skapte fred ved hans blod på korset» (Kol 1,19–20).

Mellom *vi* og *jeg*

Å feire gudstjeneste er en fellesskapshandling: Vi er *sammen* for Guds ansikt. Det betyr ikke at det ikke er plass for det individuelle *jeg*. Som mennesker med ulike forutsetninger og ulike behov inngår hver enkelt av oss i gudstjenestens *vi*. For Guds ansikt skal vi få gjenkjenne vårt eget liv og samtidig være en del av menighetens fellesskap.

Liturgien gir rom for å sette seg selv inn i en større sammenheng. En kan «lese inn» seg selv i de bibelske fortellingene og identifisere seg med ulike personer og hendelser i kirkens historie. Våre individuelle erfaringer kan føyes inn i en ny og meningsfull sammenheng. Slik skaper gudstjenesten et samspill mellom et *jeg* og et *vi*.

Samling i alles sted

Gudstjenesten representerer på samme tid en himmelvendt og en jordvendt fromhet. I lovsang, klagesang, forkynnelse og forbønn er gudstjenesten også en handling som favner mange flere enn dem som er kommet sammen. Derfor synger vi i en salme: «Vi samles her i alles sted og bærer verdens bønn om fred til deg som alltid hører» (Svein Ellingsen).

I gudstjenesten trer vi fram for himmelens og jordens Skaper og ber, ikke bare for kirken, men for alle mennesker. Vi bærer fram takkebønner for alt det skapte, ja, for hele kosmos. Ett sted kan vi finne helhet og sammenheng i vår fragmenterte og oppsplittede verden: Det er når vi er *sammen for Guds ansikt*.

Lovsangen – livets innerste mening

I gudstjenesten kan det skje at vi løftes ut av vår snevre verden og får se mennesket og skaperverket med nye øyne, med Guds øyne. Vår lovsang klinger med i det store lovsangskoret, hvor hele skaperverket uten stans lovpriser Herrens navn: «Når heile verda syng mot Gud, da gryr den nye dag» (Edvard Hoem).

Men dette gjelder ikke bare lovsangen: Også klagesangen løftes opp til Gud, for verdens nødlidende og for skaperverket, som i dag lider under menneskehetens grådighet og uforstand. *Sammen for Guds ansikt* bærer vi fram dette ropet fra det dype: «Kyrie eleison, Herre, miskunne deg.» Slik blir gudstjenesten et svar på Guds kall, på hans nærvær og nåde.

Salmenes bok viser oss at å lovprise Gud er livets innerste mening (Sal 36,8–10; Sal 89,16–19; Sal 145,21). Derfor har ikke kirken noen rikere og større oppgave enn å være en

lovsyngende og hymnisk bevegelse. Og vår lovprisning tar ikke slutt når gudstjenesten er til ende. Når en ser det slik, blir etterfølgelsen og tjenesten i verden til en del av selve lovprisningen. For kirkens lovsangsoffer (liturgien) kan ikke være uten kjærlighet (diakonien).

Hebreerbrevets forfatter gjør dette utvetydig klart: «La oss da ved ham stadig bære fram for Gud vår lovprisning som offer, det vil si frukten av lepper som bekjenner hans navn. Men glem ikke å gjøre godt og dele med andre, for slike offer er til glede for Gud» (Hebr 13,15–16).

Gudstjenestelivet – mellom tradisjon og fornyelse

Spør vi etter de lange linjene i vår kirkes liv og historie, er gudstjenesten en av de aller viktigste. Gudstjenesten er en tradisjon som fører oss like tilbake til kirkens eldste tid: Orddelen, slik vi kjenner den fra vår egen gudstjenestefeiring, har røtter tilbake til den gammeltestamentlige synagogegudstjenesten. På samme måte fører nattverd delen oss tilbake til Jesu siste måltid med sine disipler, da han sa: «Gjør dette til minne om meg» (Luk 22,19).

Dette betyr ikke at gudstjenesten overalt og til alle tider har vært feiret på samme måte. Selv i tider når gudstjenesten var svært standardisert, fantes det variasjoner fra sted til sted. I kirkens aller eldste tid var gudstjenestefeiringen preget av mangfold. Men i dette mangfoldet finner vi en felles grunnstruktur, med Ordet og måltidet som hovedelementer, og med søndagen som feiring av Kristi oppstandelse og nærvær. Til disse hoveddelene har det vært knyttet en innledende samlingsdel og en avsluttende utsendelsesdel.

Struktur i gudstjenesten handler derfor om noe mer enn et ytre rammeverk. I grunnstrukturen hører viktige innholdselementer hjemme, nettopp på sitt faste sted i gudstjenesten. Denne stabiliteten og fastheten i gudstjenestens struktur og innhold er det viktig å ta vare på.

Samtidig skal vi vokte oss vel for å tenke statisk om denne tradisjonen. Den har til alle tider vært preget av fornyelse, knyttet til ulike epokers idealer og kulturelle jordsmonn. Men fornyelsen ligger ikke nødvendigvis i et *oppbrudd* fra tradisjonen. I tradisjonen kan det tvert imot være mye fornyelse å hente, og særlig om vi forstår tradisjonen i det lange perspektivet tilbake til kirkens eldste tid.

Luthersk gudstjenesteforståelse

Sentralt i den lutherske gudstjenesteforståelse er at Ordet skal lyde på folkets eget språk, og at menigheten skal delta aktivt i gudstjenesten, ikke minst i form av salmesang. Reformatorene tok vare på den overleverte gudstjenesten, men fornyet den ved å fjerne det som ble betraktet som teologisk uforsvarlig. Vår kirkes lutherske identitet er økumenisk, åpen for å lære og for å hente impulser fra gudstjenestefeiringen i andre kirker. Samtidig må liturgien prøves på evangeliet, så den kommuniserer budskapet om Guds nåde i Jesus Kristus. Forholdet mellom fasthet og frihet, mellom enhet og mangfold, er uttrykt slik i et av vår kirkes bekjennelsesskrifter, *Den augsburgske konfesjon*:

Like ens lærer de at det alltid vil forbli én hellig kirke. Men kirken er forsamlingen av de hellige, der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett. Og til sann enhet i kirken er det nok å være enig om evangeliets lære og om forvaltningen av sakramentene. Men det er ikke nødvendig at det alle steder er ensartede menneskelige overleveringer eller skikker eller seremonier som er fastsatt av mennesker. Som Paulus sier: «én tro, én dåp, én Gud og alles Far.» (Artikkel VII Om kirken)

Alle gudstjenesteordninger må forstås i spenningen mellom tradisjon og fornyelse. Gudstjenesteliv handler jo – som navnet sier – nettopp om liv, ja, om selve livet. Og liv er alltid liv i endring. Utgangspunkt og basis er gitt med Jesu Kristi død og oppstandelse og det som skjedde da nattverden ble innstiftet. Da forklarte Jesus meningen med det hele, og mønsteret for vår egen gudstjenestefeiring ble etablert.

Når evangeliet slår rot

Evangeliet om Jesus Kristus er og blir det samme til evig tid (Hebr 13,8). Men det slår alltid rot i et bestemt jordsmonn og tar farge av dette jordsmonnet: Det *stedegengjøres*, både ved å bli preget av og selv prege kulturen på ulike steder og til ulike tider. Gjennom stedegjøring kan spenningen mellom kirkens universelle og lokale karakter ikke bare bevares, men også fornyes. En gudstjeneste som er blitt stedegjort, kan være livsnær, gi gjenkjennelse og åpne for involvering på et dypere plan.

Men evangeliet kan også innebære en dom over kirkens og samtidens kultur. Det gjelder når denne kulturen ikke lenger åpner seg for Guds tiltale, når livet ikke fremmes og det ikke bygges broer, men gjerder mellom mennesker. Hvis en selvkritisk bevissthet ikke er til stede, risikerer vi at gudstjenesten blir selvtilfreds. I stedet for en rett gjenkjennelse som gjør at vi hører Guds kall til omvendelse og tro, bidrar gudstjenesten da bare til å bekrefte vår livsstil og våre tilvante vurderinger.

Gudstjeneste og overlevering av troen

Fra kirkens eldste tid har gudstjenesten spilt en avgjørende rolle i overleveringen av kristen tro. Her fikk de udøpte (katekumenene) innføring i troen, både gjennom forkynnelse, opplesning av de hellige skriftene og overlevering av bønner og bekjennelsesformuleringer. Slik ble gudstjenesten det viktigste stedet for overlevering av kristen tro fra generasjon til generasjon.

Denne funksjonen har gudstjenesten hatt like opp til vår egen tid, og har det fortsatt. Ved å delta i gudstjenesten får en trosopplæring. Også på andre måter føres barn, unge og voksne inn i troens liv. Når de lærer Fadervår og trosbekjennelsen utenat, er det for at de skal kunne bruke dem for seg selv, men også for å kunne delta aktivt i menighetens gudstjeneste, og slik oppleve gudstjenesten som sin egen. Samme eierforhold skal de få til salmene i gudstjenesten.

Fordi gudstjenesten er et så viktig sted for overlevering av kristen tro fra generasjon til generasjon, bør det legges til rette for at også barn og unge kan få oppgaver i gudstjenesten som medliturger, gjerne sammen med voksne. Jo sterkere de opplever en slik form for aktiv deltakelse i gudstjenesten, jo mer vil de kunne oppleve gudstjenesten som sin egen.

Gudstjenesten som kulturbærer

Gudstjenestelivet i Den norske kirke har breddevirkninger som fører ut over kirkens grenser i snever forstand. Gudstjenesten er en del av den norske allmennkulturen og har vært det i tusen år, helt siden Olav Tryggvason «lot synge messe» på Moster i år 995.

Det handler om vekslingen mellom hverdag og helg, om bevisstheten om kirkeåret med sine høytider, og om livets høytidsdager i sorg og i glede. Det handler om Bibelen som grunnboken, ikke bare i kirkens liv, men også i den allmennkulturelle litteraturen. Og det handler om den viktige plassen salmene har i vår allmennkultur.

Skal gudstjenestelivet beholde sin viktige funksjon som en del av norsk allmennkultur, er det viktig at kirken, både lokalt, regionalt og sentralt har bevissthet om sitt samspill med allmennkulturen.

hellig tid

Kirkeårets utgangspunkt

Jesu oppstandelse på den første dagen i uken, altså *søndagen*, ble helt avgjørende for hvordan de første kristne innrettet ukedagene. De gjorde søndagen til gudstjenestedag. På den dagen kom de sammen for å feire Jesu oppstandelse. At hver søndag ble en påskedag, og dermed en hellig dag, preget deres opplevelse og forståelse av syvdagersuken. Feiringen av Kristus som den oppstandne kom selvsagt også til å prege gudstjenesten deres. Kristi oppstandelse gav gudstjenesten et grunnpreg av glede, forventning og håp.

Jesu oppstandelse ble avgjørende ikke bare for søndagen og ukens forløp, men også for hele det *kirkeåret* som langsomt vokste fram. Påskens begivenhet dannet utgangspunktet for kirkeåret. Og etter hvert som kirkeåret utviklet seg, fikk de enkelte søndagene tilført en rikdom av nyanser og variasjoner.

Påskan og pinsen

Den *jødiske* påskan, som ble feiret til minne om at israelittene ble befridd fra fangenskapet i Egypt, var de første kristne godt kjent med. Men den *kristne* påskefeiringen handlet ikke først og fremst om utferden fra Egypt. Den handlet om Jesu oppstandelse fra de døde, og dermed om befrielsen fra dødens og syndens makt. Den kristne påskan ble feiret allerede fra det 2. århundret. Påskanatten gjorde de tidlig til en våkenatt (lat. *vigilie*). I denne natten ble mange døpt, som et uttrykk for at vi i dåpen *dør* og *oppstår* med Kristus (Rom 6,3–5).

Når påskan ble en så viktig høytid, var det naturlig å legge en forberedende *fastetid* i forkant av den. Og fordi evangeliene forteller at Jesus fastet 40 dager i ørkenen, ble fastetiden 40 dager, og den avsluttes med det vi kaller «den stille uke». På grunn av søndagenes festpreg var ikke søndagene fastedager, noe de heller ikke er i dag. Det gjør at fastetiden strekker seg over et lengre tidsrom enn 40 dager.

I forlengelsen av påskan var det også naturlig å ha med en *festtid*. Det ble til hele 50 dagers gledetid. De første 40 dagene har sin bakgrunn i at Kristus viste seg for disiplene i 40 dager etter sin oppstandelse (Apg 1,3). Disse 40 dagene markeres i mange kirker i dag ved at det store påskelyset, som tennes påskanatt eller påskemorgen, brenner på hver gudstjeneste fram til evangelieteksten er lest på Kristi himmelfartsdag. Og de siste 10 dagene, som er tiden mellom Kristi himmelfartsdag og pinse, har sin bakgrunn i at disiplene ventet og bad i 10 dager om at Den hellige ånd måtte komme over dem. Dette skjedde på *pinsedag*, som betyr «den femtiende dagen» (etter påske).

De kristne overtok både påske og pinse fra jødedommen. Den jødiske pinsen var både en takkefest når kornhøsten var slutt (5 Mos 16,9 f.) og en feiring av at Moses mottok de ti bud på Sinaijellet 50 dager etter utferden fra Egypt (2 Mos 19–20). Men begge disse jødiske høytidene ble fylt med et nytt innhold. Den kristne pinsen ble feiret fra ca. år 200.

I middelalderen ble også pinsetiden en dåpsti, hvor de døde ble kledd i hvite klær. Derfor heter pinse også *kvitsunn* på nynorsk, og på engelsk kan pinse omtales både som *Pentecost* og som *Whit Sunday*.

Vår tidfesting av påskan ble fastslått allerede på Kirkemøtet i Nikea i år 325: Påskedag skulle feires på den søndagen som følger etter første fullmåne etter vårjevndøgn, som er 21. mars. Fordi påskan følger månefasene, kommer påskan noen år tidlig, andre år sent. Og siden

pinse alltid kommer på den femtiende dagen etter første påskedag, blir pinsen tilsvarende tidlig eller sen.

Julen og åpenbaringstiden

Det kristne kirkeåret er bestemt av Kristus-hendelsene. Det er disse begivenhetene som preger og helliggjør året. Vårt kirkeår i dag begynner med *adventstiden*, som vokste fram på 400-tallet, og som er en fireukers forberedelsestid til julefesten. Den kristne *julen* ble feiret først fra rundt år 330, etter at martyrtiden var over. En gammel martyrdag vi fortsatt feirer, er *Stefanusdagen* (Apg 6,8–8,1). Den faller på 26. desember, altså andre juledag, og er eldre enn den kristne julefeiringen 25. desember.

At julefeiringen kom så sent inn i kirkeåret, kan virke underlig, for hos oss er jo julen den store festtiden!

Det kan ha vært flere grunner til dette. En enkel forklaring er at en visste dagen for Jesu død og oppstandelse, men ikke for Jesu fødsel. En annen grunn kan være at kristne ikke brukte å feire fødselsdager. Og når de feiret martyrene, feiret de ikke fødselsdagen deres, men dødsdagen.

Etter hvert ble det svært viktig å feire Jesu fødsel som uttrykk for *inkarnasjonen*, det at Gud ble menneske i Jesus Kristus. Og 25. desember var en stor festdag i Romerriket, hvor en feiret «fødselsdagen for den uovervinnelige sol» (lat. *dies natalis solis invicti*). I Bibelen omtales Kristus som «rettferds sol» (Mal 4,2) og som «verdens lys», og dette gav god anledning til å kristne solfesten i Romerriket.

I Østkirken slo julefeiring 25. desember aldri igjennom, og fortsatt feirer de ortodokse kirkene Jesu fødsel 6. januar. Dette var en gammel og etablert festdag i kirkeåret, og den kalles *åpenbaringsdagen* (gr. *epifania*). Festdagen handler om at Jesu guddom ble åpenbart, først og fremst da han ble døpt i elven Jordan og begynte sin gjerning (Matt 3,13–17). Og da tradisjonen sa at Jesus ble døpt på 30-årsdagen sin, falt denne datoen sammen med fødselsdagen hans.

Åpenbaringsdagen ble begynnelsen på tiden etter jul, som vi kaller *åpenbaringstiden*. I bibeltekstene som leses i gudstjenesten i åpenbaringstiden, hører vi om hvordan Jesu guddommelighet kom til uttrykk allerede i hans jordeliv. Fortellingen om vismennene som tilbad barnet Jesus, varsler om at frelsen skulle nå ut til alle folkeslag. Da Jesus gjorde vann til vin under i bryllupet i Kana, var det ett av de mange tegn han gjorde. Disse fortellingene fikk tidlig sin plass i åpenbaringstiden, sammen med fortellingen om da disiplene fikk se Jesu herlighet på fjellet, som blir lest på den dagen som vi kaller *Kristi forklarelsesdag* (Matt 17,1–9).

De kristne hovedhøytidene går altså fra 1. søndag i advent til pinse, et tidsrom som ofte omtales som kirkens «festhalvår». Da feirer vi de tre kristne hovedhøytidene, jul, påske og pinse. I «festhalvåret» følger vi Jesu liv og gjerning i den rekkefølgen som evangeliene forteller om.

Treenighetstiden

Etter «festhalvåret» følger *treenighetstiden*. Treenighetstiden begynner søndag etter pinse, på *treenighetssøndag*, en dag som først ble feiret på 900-tallet. I treenighetstiden blir ulike sider ved den treenige Gud og det kristne livet belyst gjennom bibeltekstene som leses i gudstjenesten. Hele denne kirkeårsperioden har ikke vokst fram etter en like sammenhengende plan som «festhalvåret», og det er store variasjoner mellom kirkesamfunnene i hvordan dagene og bibeltekstene er plassert og ordnet. En kan likevel si at treenighetstiden har preg av å være en vekst- og modningstid, noe som også symboliseres ved

at tiden har den grønne liturgiske fargen.

Noen dager i treenighetstiden har likevel sine egne navn, temaer og liturgiske farger. Det gjelder disse søndagene:

Aposteldagen er 6. søndag i treenighetstiden. Dagen handler om hvordan Gud kalte apostlene og andre til sin tjeneste. Den liturgiske fargen er rød.

Vingårdssøndagen er lagt til 14. søndag i treenighetstiden. Navnet viser til Jesu liknelse om arbeiderne i vingården (Matt 20) og handler om kallet til å arbeide i Guds rike på jorden. Som for de fleste søndagene i treenighetstiden er den liturgiske fargen grønn.

Bots- og bønnedagen er siste søndag i oktober. Navnet forteller tydelig om søndagens særpreg, og den liturgiske fargen er fiolett.

Allehelgenssøndag feires søndagen etter bots- og bønnedagen, altså første søndag i november. Dette er en dag med fokus på dem som har gått foran oss i troen, og som nå er hos Gud. Den liturgiske fargen er hvit.

Siste søndag i kirkeåret eller *Kristi kongedag* handler om at Kristus til slutt skal dømme verden med rettferdighet. Dagen er den siste i treenighetstiden, og den liturgiske fargen er grønn.

I tillegg har vi flere kirkelige og nasjonale merkedager:

Nyttårsdag (1. januar) er en nasjonal merkedag, men inngår også i kirkeåret som *Jesu navnedag*.

Kyndelsesmesse (2. februar) er Marias renselsesfest, til minne om at barnet Jesus ble båret fram i tempelet (Luk 2,22–40).

Samefolkets dag (6. februar) ble av samene i Norden i 1992 erklært som en felles samisk nasjonaldag.

1. mai er Arbeiderbevegelsens internasjonale dag.

17. mai er Norges nasjonaldag.

Sankthansdagen/jonsok (24. juni) er en feiring av Johannes døperens fødsel. Ifølge Det nye testamentet ble Johannes født seks måneder før Jesus (Luk 1,23 f.)

Olavsdagen/olsok (29. juli) er til minne om vår nasjonalhelgen, Hellig Olav, som døde i slaget på Stiklestad i år 1030.

Mikkelsmesse (29. september) er en gammel høytidsdag som er gjenopptatt i kirkeåret i Norge, etter offisielt å ha vært avvirket siden den store reduksjonen av festdager i 1770. Dagen er viet erkeengelen Mikael og alle engler.

Reformasjonsdagen (31. oktober) er til minne om dagen da Martin Luther slo opp de 95 tesene på kirkedøren i Wittenberg, og en dag for markering av reformasjonen og dens budskap.

Noen av disse dagene feires bare på dagen, mens andre kan markeres i gudstjenesten påfølgende søndag.

Til ulike tider på året kan en feire *temadager*. Disse dagene varierer altså fra menighet til menighet. Det gjelder høsttakkefest, minnedag for de avdøde, dager for skaperverket, for kristen enhet, for rettferdighet og fred og for forfulgte.

Å leve i kirkeåret

Kirkeåret gir en meningsfull struktur for året og fyller dager og årstider med et kristent innhold. Vi møter gjennom årets gang en fylde av bibelske og kirkehistoriske hendelser, motiver og symboler. Kirkeåret preger gudstjenestene og tilfører gudstjenestelivet variasjon, slik at hver søndag og helligdag får sin særlige karakter. Fordi både bibeltekstene, mange av bønnene og andre deler av gudstjenesten er preget av kirkeårstiden og av den enkelte søndag, kan gudstjenesten hjelpe oss til å «leve i kirkeåret». Vi har behov for å skjelne mellom ulike dager og årstider. Naturens vekslinger og kirkeåret preger også hverandre og gir enda mer farge til høytidene og opplevelsen av årstidene.

I kirkeåret feirer vi de grunnleggende Kristus-hendelsene, som minner oss om det vi har fått del i gjennom dåpen og troen. Samtidig ser vi med håp fram mot det som ennå ikke er oppfylt. Som kristne lever vi i troens spenning mellom et *allerede nå* – det vi allerede eier og har fått i troen, og et *ennå ikke* – alt som ennå ikke er skjedd, men som vi i håpet ser fram mot. Kirkeåret kan gi oss struktur, mening og hjelp til å leve i denne spenningen, ikke bare når vi er på gudstjeneste, men også når vi sendes ut til hverdagens tjeneste for Gud, våre medmennesker og alt det skapte.

Liturgiske farger

Hensikten med de liturgiske fargene er også å gi oss hjelp til å «leve i kirkeåret». Hver dag og kirkeårstid symboliseres ved en farge, som gir oss en fornemmelse av dagens karakter og stemning. Den hvite fargen ble tidlig brukt i kirken som uttrykk for renhet og for å markere festhøytid, og nydøpte ble kledd i en hvit drakt umiddelbart etter dåpen. Med utviklingen av kirkeåret kom flere farger i bruk, først og fremst på prestenes gudstjenesteklær, som stolaer og messehagler. Pave Innocens III (pave 1198–1216) anbefalte fire farger: hvitt, rødt, grønt og svart eller fiolett.

Disse fire fargene ble først offisielt omtalt hos oss i prøveliturgien av 1969, men ble innført i forbindelse med gudstjenestereformen av 1977. Prestene fikk ny liturgisk drakt med hvit *alba* og med *stolaer* (brede bånd) i hver av de fire liturgiske fargene i 1980. Det ble også vanlig å utforme andre tekstiler i de fire fargene til kirkerommet, som *antependiet*, som henger ned fra alteret, og *prekestolkledet*. Mange lar også de liturgiske fargene prege hjemmene, blant annet med hvilke farger de bruker på festbord i de ulike kirkeårstidene.

Hva de liturgiske fargene symboliserer, og når hver av dem anvendes i kirkeåret, fremgår av «Retningslinjer for bruk av liturgiske farger» (se side 5.21).

hellig rom

Den kristne gudstjenesten er en samling om Ordet og sakramentene. Menigheten trenger et egnet sted til denne samlingen. Et vigsløt kirkerom som gir oss et sted der vi kan feire gudstjeneste, er et hellig rom.

Fra tempel og synagoge til kirke

Når vi leser Det nye testamentet, oppdager vi at de aller første kristne hadde kontakt med tre slags gudshus, før det ble bygget noe nytt og eget kirkebygg:

- 1 Det jødiske tempelet i Jerusalem* var et kjent mål for jødiske pilegrimer. Mange drog dit for å feire høytidene og markere det vi ofte kaller *livsriter*. Sentralt ved tempelet var offerhandlingene, med høydepunkt i soningsofferet på den store soningsdagen. De første kristne deltok imidlertid ikke i ofringene i tempelet, men samlet seg likevel på tempelplassen til bønnetidene (Apg 2,46 og 3,1). De brukte tempelet som et *bønnested*, noe Jesus også hadde fremhevet som det sentrale ved tempelet (Matt 21,12 f.). *Salmenes bok*, en bønnebok som de første kristne var godt kjent med, avspeiler mye av bønnelivet i tempelet. Fra tempelgudstjenesten kan urmenigheten i Jerusalem, og andre menigheter som hadde denne menigheten som forbilde, ha videreført noe av tempelsangen, ikke minst ut fra forståelsen av Jesus-menigheten som et kongelig presteskap.
- 2 De jødiske synagogene* fantes over hele Romerriket og ble et viktig møtested for de første kristne. Her knyttet de kontakter og forkynte Kristus blant jøder og andre interesserte som samlet seg der (Apg 13,13 f.). Selv om vi vet lite om synagogegudstjenesten på denne tiden, mener en at den inneholdt skriftlesning, preken og felles bønn, slik også evangeliene gir et bilde av (Luk 4,14 f.). Resitasjon og sanglig resitasjon kan også ha vært praktisert i synagogene på Jesu tid. Jesus hadde deltatt og undervist både i synagoger og i den ytre forgården i tempelet. Derfor heter det i Johannesevangeliet: «Jeg har talt åpent og fritt for hele verden. Jeg har alltid undervist i synagoger og i tempelet, der alle jøder kommer sammen. Aldri har jeg talt i det skjulte.» (Joh 18,20). Apostlenes gjerninger forteller at apostlene også gjorde det, men når de forkynte offentlig, skjedde det først og fremst på torgene og i lokaler som ikke var til kultisk bruk (Apg 17,16 f. og 19,8–10).
- 3 Private hus og hjem.* Vi vet at fra første stund hadde kristne egne samlinger i private hus og hjem. Der «brøt de brødet og spiste sammen med oppriktig og hjertelig glede» og «lovet Gud», heter det (Apg 2,46 f.). Her feiret de altså måltider, slik Jesus hadde gjort, og *nattverd* (1 Kor 10 og 11). Forløperne for våre kirkebygg finner vi først og fremst i disse særskilt innviede gudstjenesterommene i husene til rike mennesker i menigheten. En kan si at de rommene hvor de samlet seg, ble deres *tempel*, ettersom Jesu offerdød erstattet alle sonings- og offerhandling som hørte til i tempelet. Dette kom tydelig til uttrykk i nattverdmåltidet, som var den nye arven fra «rommet ovenpå», hvor Jesus innstiftet dette måltidet (Mark 14,15). Når de samlet seg, videreførte de også *synagogens* skikker med bønn, skriftlesning og preken. Samtidig ble alt dette omformet i lys av troen på Kristus.

Disse private husene ble tatt i bruk som det vi kaller *kirker*. Først på 300-tallet ble det bygget

store og offentlige kirkebygg. Dette gav helt nye forhold for de kristne og førte til store endringer i gudstjeneste- og menighetslivet. Ordet *kirke* kommer av det greske ordet *kyriake*, som betyr «det som hører Herren til». Ordet betegner først og fremst *de kristne*, altså mennesker som tilhører Kristus. Fordi de kom sammen til gudstjeneste i egne lokaler, brukes ordet også om *kirkebygg*. Ordet kirke i denne mening, har derfor en avledet betydning. Siden ordet har denne dobbelte betydningen, kan en si: «Kirken er stedet hvor kirken samles» (Augustin).

Bønneretning mot øst (*ad orientem*)

De eldste stedene hvor kristne samlet seg, ble innrettet i tråd med den kristne gudstjenesteformen og dåpspraksisen, slik den utviklet seg. Der fantes det et eget rom med dåpsbasseng, og en større sal hvor de feiret gudstjeneste. Utgravninger av de eldste huskirkene i Midtøsten (tidlig i det 3. århundre) viser at menigheten vendte seg *mot øst* inår de bad. Et sted i Syria (Dura Europos) var det bygget en 20 cm høy plattform, som en antar gudstjenesten ble ledet fra, og den var i den østre delen av rommet. Disse rommene hadde også mosaikker og graffiti med kristne motiver på østveggen. De kan betraktes som forløpere for altertavlene, som kom mye senere.

Antakelig er bønneretningen mot øst (lat. *ad orientem*) det eldste kirkeromsprinsippet. Allerede Ireneus (ca. år 185) synes å ha forutsatt at kristne bad vendt mot øst, slik en nokså sikkert gjorde i tempelet i Jerusalem. Svært gamle synagogeruiner tyder også på at jøder utenfor Jerusalem bad mot øst, men at dette etter hvert ble forlatt til fordel for bønn mot Jerusalem. Både behovet for å avgrense seg overfor kristne, og senere overfor muslimenes orientering mot Mekka, kan ha bidratt til at den jødiske bønnen ble fastlagt som en bønn vendt mot Jerusalem.

Augustin (354–430) forklarer den gamle kristne skikken med å be mot øst slik:

Når vi står opp for å be, vender vi oss mot øst, der himmelen begynner. Og vi gjør ikke dette fordi Gud er der, som om han hadde fjernet seg fra de andre himmelretningene på jorden, men heller for å hjelpe oss å huske å vende våre sinn mot en høyere orden, det er Gud.

Fortsatt er de fleste kirkebyggene – men langt fra alle – vendt mot øst (*ad orientem*). Ordet «orientere» betyr rett og slett «å vende seg mot øst». Det er kristen gravskikk å legge de døde slik at ansiktet ser mot øst, i forventning om Kristi gjenkomst (Matt 24,27). Dette gjaldt også da kristendommen ble innført i Norge, slik det heter i Gulatingsloven: «Det er opphavet til lovene våre at vi skal bøya oss mot aust og beda til den heilage Krist om godt år og fred.»

Å be vendt mot øst kan virke fremmed for oss i dag. Vi er ikke så bevisste på himmelretningene og tenker ikke så kosmisk når vi ber. Andre har fremhevet at dette kan hjelpe oss i dag til å vende oss *mot Gud* (lat. *versus Deum*), og ikke å lukke oss inne i et internt gudstjenestefellesskap. Det er ulike oppfatning blant fagfolk i liturgi om hvor mye en bør legge vekt på den østvendte bønneretningen i gudstjenesten.

I kirkene våre er dette den tradisjonelle bønneretningen. Presten står foran alteret og veksler mellom å vende seg mot øst (og mot alteret) – og mot menigheten. Det kan ligge en pedagogisk verdi i denne vekslingen: Når liturgen vender seg mot menigheten, taler han/hun på Guds vegne til menigheten. Når liturgen vender seg mot øst, ber han/hun til Gud på menighetens vegne.

Andre mener at liturgens veksling mellom å vende seg mot menigheten og mot Gud setter et for bastant skille mellom disse to sidene ved vår gudstjenestefeiring. Enda viktigere er at liturgens vending mot øst skaper avstand mellom presten og menigheten, og ikke formidler godt nok at Kristus er *midt iblant oss*.

Bønneretning mot folket (*versus populum*)

Alternativet til bønneretningen mot øst er bønneretningen *mot folket* (lat. *versus populum*). Mange mener at dette er den mest opprinnelige bønneretningen i gudstjenesten. Når liturgen står for alteret, står han/hun bak et *frittstående* alter og er hele tiden vendt mot folket. Dermed trer alteret tydeligere fram for menigheten. Mange synes også at gudstjenesten får et sterkere preg av fellesskapet mellom presten og menigheten. Denne bønneretningen har derfor blitt mer og mer vanlig i nye kirker som bygges, både i Norge og i andre land.

At nattverden opprinnelig var preget av et nært fellesskap, er åpenbart. I hjemmene hvor de første kristne samlet seg, var det begrenset hvor mange som kunne delta. Ved Jesu siste måltid lå Jesus og disiplene antakelig på benker som var satt i en U-form, i tråd med bordskikken i antikken. Hedersplassen var fremst til høyre, ikke i midten eller på den motsatte siden av bordet. Alle var vendt framover, i samme retning. Samtidig var de i høyeste grad nær hverandre og vendt mot hverandre. Å gjenskape denne kombinasjonen i en større forsamling er ikke så lett. En må derfor gjøre et valg om liturgen skal stå bak eller foran alteret.

Det finnes flere gamle kirker fra det fjerde århundret, særlig i Roma, som ble bygget vestvendt. Her står liturgen bak alteret og vender seg hele tiden mot menigheten (f.eks. i Peterskirken). Mange har sett dette som uttrykk for en gammel og opprinnelig måte å feire nattverd på. Andre, derimot, har hevdet at grunnen til denne gamle praksisen i *vestvendte* kirker i Roma ikke var ønsket om at presten hele tiden skulle vende seg *mot folket* (*versus populum*). Grunnen var ganske enkelt at når menigheten var vendt mot vest, måtte i alle fall *liturgen* rette bønnen den «riktige» veien, altså *mot øst*.

Luther var inne på tanken om *versus populum* i 1526. I innledningen til *Deutsche Messe* (= messe på tysk), skriver han følgende, noe som var en radikal tanke i samtiden:

Ved en riktig messe blant ordentlige kristne måtte alteret forandres, og presten måtte hele tiden vende seg til folket, slik Kristus uten tvil har gjort det i nattverden. Men dette får utsettes til sin tid.

Innvendinger mot at liturgen står bak alteret, er at liturgens person blir for sterkt fokusert, og at denne praksisen ikke formidler godt nok at bønnen rettes mot «en høyere orden» (Augustin), altså mot Gud. Men i kirker hvor liturgen er vendt *versus populum* kan bønneretningen «mot en høyere orden» tydeliggjøres ved at en i bønnen vender blikket oppover.

Det kan være gode grunner både for å velge bønneretning *ad orientem* og for å velge bønneretning *versus populum*. I våre kirker er begge disse bønneretningene i bruk og betraktes som to likeverdige former som på ulik måte fremhever vesentlige sider ved den kristne tro. Ofte er kirkerommets utforming avgjørende for hvilket alternativ en velger.

To hovedformer for kirkebygg

Da kristne fikk mulighet til å bygge egne kirker, eller overta andre større bygg, ble den bygningstypen som kalles *basilika* (gr. = kongelig) ofte brukt. Basilikaen har et konstruksjonsprinsipp som gjorde det mulig å bygge store rom. Den består av et høyt midtskip og to lavere sideskip, atskilt av søylerekker, og med relativt gode lysforhold. I slike kirker var det gjerne en halvrund nisje (*apsis* eller korparti) som ble en naturlig plass for alteret, og bak alteret plasserte en bispestolen (gr. *kathedra*, jf. ordet *katedral*), som prekenen ble holdt fra. Denne plasseringen gav en god akustisk løsning: For menigheten var det lett å høre prekenen.

I senere århundrer ble nisjen ofte bygget som et langt korparti, for å gi plass til

medvirkende kor og prester. Det førte til at alteret kom lenger bort fra menigheten. Slike lange kirkebygg uttrykker at menigheten er underveis på en pilegrimsvandring mot det evige mål (lat. *via sacra* = den hellige vei). I mange århundrer fra tidlig middelalder var *langkirken* en dominerende kirkeform.

En annen hovedform for kirkebygg er *sentralkirken*. Her er alteret ikke plassert i et korparti, men noe lenger nede, som et midtpunkt. Ofte sitter menigheten på ulike sider av alteret. Formen uttrykker at Kristus er midt iblant oss her og nå. Sentralkirker kan være åttekantede eller runde, eller de kan være korskirker med korte eller like lange korsarmer. I Norge ble det bygget sentralkirker på 1700-tallet. Opplysningstiden satte sitt preg på denne perioden, og noen av kirkene ble bygget uten alter, bare med en dominerende prekestol, som i Kongsberg og Røros.

Først fra andre halvdel av 1800-tallet gjenerobret langkirken sin dominans. Da gjorde nygotikken sitt inntog, og vi fikk den største kirkebyggingsperioden i Norge noensinne. Men den første nygotiske kirken, Trefoldighetskirken i Oslo fra 1858, er et interessant kompromiss mellom den eldre lutherske sentralkirken og den nye gotiske stilen med kor.

I de siste årtiene har sentralkirken vært ansett som den mest ideelle kirkeformen innenfor den internasjonale liturgiske bevegelsen. Det er også den kirkeformen vi har færrest av, og mange ønsker derfor å bygge flere slike. De fleste nye kirker i Norge er derfor sentralkirker.

Begge kirkeformene sier noe viktig om den kristne gudstjenesten, og begge kan ha sine svakheter. Den første legger vekt på troens «ennå ikke», den andre uttrykker troens «allerede nå». Den første uttrykker at Gud er hellig, transcendent og rekker ut over vårt begrensede fellesskap (Jer 23,23), den andre uttrykker at Gud er oss nær i sitt hus (Sal 65,5), at Gud er midt iblant oss. Begge deler er like viktige (Jes 57,15). Ofte handler det om å skape en god balanse mellom distanse og nærhet i samspill med det kirkerommet gudstjenesten feires i.

Kirkerommets inventar

Når gudstjenesten forstås som menighetens samling om «ord og sakrament», vil det naturlig nok gi seg uttrykk både i kirkerommets form og inventar. For «liturgien må være byggherre», har det vært sagt. Et alter, en døpefont, en lesepult og en prekestol er konkrete uttrykk for Ordets og sakramentenes sentrale rolle i gudstjenestelivet.

Symboler og bilder i kirkerommet forkynner på en synlig måte det kristne budskapet, forskjønner kirkerommet og hjelper menigheten i dens gjensvar og tilbedelse. Det samme gjelder klangene som lyder i kirkerommet, som kor, forsangere, orgel, kirkeklokker og andre musikkinstrumenter. Å skape den rette akustikk i kirkerommet er alltid krevende fordi den skal gi hjelp både til å oppfatte klart alt som blir sagt, og til å løfte menigheten i sang, i bønn og tilbedelse og i opplevelsen av musikken som fyller rommet.

alteret

For den som kommer inn i kirkerommet, er det *alteret* som trer fram som det sentrale midtpunktet og tyngdepunktet. Alteret er et *nattverdbord* og har derfor bordets form. Til dette bordet bæres det fram brød og vin, og vi blir minnet på det Jesus gjorde da han gav sitt liv for oss. Gjennom nattverdbønnen innvies brødet og vinen slik at det representerer og virkelig er Jesu legeme og blod. Slik blir selve alteret et symbol på Kristi nærvær. Alteret, ikke altertavlen, er det sentrale og samlende punktet i gudstjenesterommet.

Alteret er også i en viss forstand et *offerbord*. I kristen kult og tilbedelse må dette forstås som et *takkofferbord*. Offeret vi bærer fram til alteret, er takken for Guds velgjerninger mot oss, både for skapelsen og for frelsen. Et annet ord for nattverd er *eukaristi*, som kommer av det greske ordet for «takk». I tråd med dette kalles gjerne pengeinnsamlingen eller kollekten

takkoffer, ikke *offer*. Det er bare ett offer som gjelder i den kristne gudstjeneste: det offeret som Jesus Kristus bar fram for Faderen på våre vegne, og som vi feirer i nattverdliturgien. Det opphever alle fremtidige soningsofre fra vår side. Vi bærer fram til alteret *takkoffer*, som er brødet og vinen, som vi så etterpå tar imot som Jesu legeme og blod, og slik får del i Kristi soningsoffer. Og dypest sett bærer vi fram oss selv og vårt liv i tilbedelse og takk.

På 1000-tallet begynte en i Vestkirken å motta nattverden knelende, enten fra et trinn eller fra en *alterring*. I svært mange lutherske kirker i dag finnes det en slik alterring, som også tas i bruk ved andre kirkelige handlinger, som forbønn, konfirmasjon og alminnelig skriftemål. Alterringen er underordnet nattverdbordet, og dette kan synliggjøres i nye kirker ved å utforme alterringen med en åpning på fremsiden. Slik trer alteret tydeligere fram, og den åpne adgang vi har til Gud gjennom Jesus Kristus, blir fremhevet.

Ifølge Ordning for hovedgudstjeneste er det mulig å sette brødet og vinen på et mindre *sidebord*, bære det fram til nattverdbordet og sette det tilbake etter at måltidet er over. Sidebordet skal bare tjene til å tydeliggjøre nattverdets måltidskarakter ved at en på en synlig måte for alle dekker på og dekker av nattverdbordet under gudstjenesten. Bordet kan stå i nærheten av alteret, eller et egnet sted lenger nede i kirkerommet.

For å synliggjøre at det er både «ord og sakrament» som helliggjør kirkerommet, kan Tekstboken eller Bibelen som brukes i gudstjenesten, legges på alteret før gudstjenesten og på slutten av gudstjenesten. Den kan også ligge permanent på alteret mellom gudstjenestene.

døpefont

Fra gammelt av skjedde dåpen i et annet rom enn gudstjenesterommet, men kom etter hvert inn i selve kirkerommet. Derfor er *døpefonten* en viktig del av kirkerommets inventar. Dåpen representerer inngangen i det kristne liv og kan derfor være plassert nær inngangen til kirkerommet. I de fleste norske kirker er den plassert lenger fremme i kirkerommet for at det skal være lett for alle å se dåpshandlingen. Mange menigheter har tatt i bruk dåpslys, som blir tent enten fra et av alterlysene eller fra et eget *påskelys*, som står nær døpefonten. Ifølge Ordning for dåp skal dåpslysene plasseres i en *lysholder* og brenne til gudstjenesten er slutt.

lesepult og prekestol

Ordet synliggjøres ved en lesepult i kirkens korparti. Lesepulten kom svært tidlig inn i den kristne gudstjenesten. Prekestolen, slik vi kjenner den fra våre kirker, kom først inn i kirken i middelalderen med tiggermunkenes folkelige prekener, og ble senere videreført i reformasjonens prekenvekkelse. Som et sentralt inventar i kirkerommet tjente den både til å synliggjøre forkynnelsens sentrale rolle i gudstjenesten og til at det ble lettere å høre prekenen for alle. Prekestolen har sin opprinnelse i biskopens stol i oldkirken, hvor biskopen satt mens han holdt prekenen. Men flere av kirkefedrene, som ofte var biskoper, holdt sine prekener fra lesepulten. I Ordning for hovedgudstjeneste står det at «prekenen holdes normalt fra prekestolen».

På 1400-tallet ble det vanlig med *benker* i kirkene, ettersom prekenen fikk en mer sentral rolle. I de første århundrene etter reformasjonen knelte en gjerne under visse ledd i gudstjenesten, og *kneleskamler* kom inn etter hvert. Slike varierte kroppslige tilbedelsesuttrykk kan berike gudstjenestelivet. Det kan også skje på andre måter, blant annet ved lystenning, bønnevandring, forbønn ved alterringen, håndtrykk under fredshilsenen og felles stillhet.

Utforming av gudstjenesten i ulike kirkerom

I Ordning for hovedgudstjeneste finnes det svært få angivelser om hvor i kirkerommet de enkelte ledd kan leses fra. Det er for å ivareta fleksibiliteten i svært forskjellige kirkerom. Det er viktig at menighetens gudstjeneste utformes i nøye samspill med kirkerommet.

I gudstjenesteordningen fra 1977 ble skriftlesningene flyttet fra alteret og fra presten til lesepulten og en medliturg. Liturgen skulle da forlate alteret og gå til stolen sin. Tanken var at liturgen ikke skulle stå ved alteret når han/hun ikke hadde noen alterfunksjon. Denne tendens er enda sterkere i Ordning for hovedgudstjeneste. Samtidig fremheves det at liturgens rolle som leder av gudstjenesten skal komme til uttrykk ved at han/hun har en egen stol som er plassert godt synlig i kirkerommet. Herfra lytter liturgen til skriftlesningene, og deltar i salmesangen og i forbønnen når den ledes av andre forbønnsledere.

Ordning for hovedgudstjeneste legger opp til mer samspill med medliturger, og dette må utformes på en gjennomtenkt måte i forhold til mulighetene som kirkerommet gir. I gudstjenestens innledningsdel kan det bety at mens medliturgen står ved lesepulten, står liturgen enten ved stolen sin eller i korpartiet, parallelt med medliturgen som leser samlingsbønnen. Under inngangsordet vender liturgen seg til menigheten, men under leddene Kyrie, Gloria og Dagens bønn vender han/hun seg mot alteret. Under syndsbejænnelsen kneler liturgen, vendt mot alteret.

Det er likevel ikke sikkert at denne normalordningen er den som egner seg best i alle kirker, særlig ikke i små kirker. Her kan plassen ved alteret være det eneste mulige eller naturlige stedet å stå for liturgen i gudstjenestens innledningsdel.

I en kirke hvor menigheten opplever å ha lang avstand fram til alteret, er det derimot en god ordning at liturgen leder gudstjenesten fra en plass i koret, bortsett fra nattverdliturgien. Liturgen går så til alteret under takkofferet (ledd 18) og forretter nattverdliturgien der. Alteret blir da fremhevet som *nattverdbord*. Utdelingen kan skje enten ved alteret eller nærmere menigheten.

En alternativ måte å utføre dette på i en kirke med svært lang avstand fram til alteret kan være å plassere et *fremskutt alterbord* nærmere menigheten. Det blir gjort i mange eldre kirker, hvor alteret innerst i koret gjerne er festet til en alvertavle eller til veggen. Dermed er det umulig for liturgen å stå bak alteret og be nattverdbønnen vendt mot folket.

Et fremskutt og frittstående alterbord bør ha en størrelse og visuell tyngde som gjør at det fremstår tydelig som kirkens alterbord. Da er det dette alterbordet liturgen og menigheten vender seg mot i sine bønner. Det forutsettes at en ikke i tillegg tar i bruk det opprinnelige alteret med tente alterlys og tilhørende alterring. Bare ett alter tas i bruk i gudstjenesten fordi alteret er det sentrale symbolet på den treenige Guds nærvær, og skal være et fokusert sted i kirkerommet og i gudstjenesten.

Alt i alt er det mange hensyn å ta i arbeidet med å legge til rette for et rikt og meningsfullt gudstjenesteliv. Det gjelder både utformingen av gudstjenestenes handlingsforløp, variasjonene som kirkeåret gir, og gudstjenestenes romlige dimensjon. Men midt i alt dette må vi ikke glemme Jesu ord om at nå gjelder det verken om en tilber «på dette fjellet eller i Jerusalem». For «den time kommer, ja, den er nå, da de sanne tilbedere skal tilbe Far i ånd og sannhet» (Joh 4,21–23).

Disse ordene inneholder en sunn korreksjon, men også et glederikt løfte til alle som er opptatt av liturgi og hvordan den kristne gudstjenesten skal feires. Den timen Jesus omtaler, «er nå» (Joh 4,23).